

Младшем жузе в начале XX века, в особенности родовые земли отдельных племён объединения байулы, таких как алаша, алтын и жаппас.

Ключевые слова: Тургайская область, Оренбургское генерал-губернаторство, уезды, народонаселение, этнический состав, коктеу-кузеу, кыстау, жайляу.

SARKENOVA K.A.

Institute of History and Ethnology named after Ch.Ch.Valikhanov,
Research Fellow

THE TERRITORY AND THE POPULATION OF BAYULY TRIBE ASSOCIATION IN THE TURGAI REGION (2-ND HALF OF THE XIX CENTURY)

Summary

This article discusses the formation of Turgay region, its territory, population, and ethnic composition. The author researched the administrative-territorial reforms in the Kishi Zhuz (Younger Horde) in the beginning of the twentieth century (based on the materials describing the land use by the Kazakhs), especially the ancestral lands of some tribes of the Baiuly tribe association (such as Alash, Altyn and Zhappas).

Keywords: Turgay region, Orenburg general-government, counties, population, ethnic composition, spring pastures (kokteu-kuzeu), wintering (kystau), summer pasture (zhailau)

ӘОЖ 94 (574).084.5/5.6 «1926/1932»

ОРАЗОВ Р.Е.

Ш.Ш. Уәлиханов атындағы Тарих және этнология
институтының ғылыми қызметкері

ЖЕТІСУ: ҚАЗАҚ БАЙЛАРЫН ТӘРКІЛЕУДІҢ БАРЫСЫ МЕН САЛДАРЫ

Аннотация

Мақалада 1928 жылы Жетісу жеріндегі байларды тәркілеу науқанының барысын мұрағат құжаттары арқылы қарастырылады. Автор мақалада Жетісу өлкесіндегі байлардың тәркілеуге ұшырап, Орал өңіріне жер аударылғандағы аянышты тағдырларын, олардың жоғарғы билік орындарына жазған арыз шағымдарын бұрын айналымға енген деректер арқылы ашып көрсетеді. Сонымен қатар байларды тәркілеу науқанымен қатар басталған шекаралық аймақ тұрғындарының жаппай Қытай жеріне көшу мәселелерін де құжаттар негізінде анықтаған.

Түйін сөздер: Жетісу, Батыс Қытай, ОГПУ, тәркілеу, бай, би, болыс.

XX ғасырдың жиырмасыншы жылдары қазақ даласындағы жүргізілген ірі байларды тәркілеу науқаны дәстүрлі қазақ қоғамына жасалған ауыр соққының бірі еді. Еліміз тәуелсіздік алғаннан бері тәркілеу науқанына қатысты ондаған ғылыми диссертациялар қорғалды. 1997 жылы С. Мұқтарұлының «Кәмпеске» атты еңбегі және 2013 жылы «1928-1934 жылдардағы қазақ ауылының тағдыры» атты құжаттар жинағының бірінші томы (1928-1929 жылдың сәуірі) жарық көріп көпшілік назарына ұсынылды. Дегенмен де қорғалған диссертациялар мен жарық көрген еңбектерді парақтағанымызда Жетісу жерінде жүргізілген тәркілеу науқаны туралы нақтылы әрі жүйелі мұрағаттық дерек кездестіре алмадық. Сонымен,

Жетісудағы тәркілеу науқаны басқа аймақтардағыдай болмады ма деген оймен мұрағат материалдарын саралағанымызда көп нәрсе зерттеушілер назарынан тыс жатқанына көзіміз жетті.

Тәркілеу науқанының алдында, яғни 1928 жылдың басында «Жетісу үшқыны» газетінде жарық көрген мәліметтерге назар аударсақ, Алматы округіндегі аудандар мен ірі елді мекендердегі халықтың саны төмендегідей болды [1]:

№	Аудандар мен елді мекендер	қазақ	орыс	үйғыр	дүнген	барлығы
1	Лепсі	575	27007	659	-	29221
2	Есік	316	22980	31	97	23597
3	Шу	247	16812	10	4401	21570
4	Талдықорған	1054	34013	85	26	35308
5	Шелек	1201	3615	16406	525	33553
6	Жаркент	1610	9183	29826	1231	42071
7	Андрей	1073	29810	-	-	30935
8	Сарканд	3602	42831	-	-	46591
9	Іле ауданы	40476	56	-	-	40532
10	Қастек ауданы	41924	140	-	-	42064
11	Қордай ауданы	22365	485	18	-	22883
12	Шоқпар ауданы	46230	349	-	-	46579
13	Еңбекші қазақ ауданы	47830	87	-	-	47917
14	Октябрь ауданы	25072	131	-	-	25203
15	Қарқара ауданы	54329	1601	6	-	55936
16	Малайсары ауданы	43606	260	-	-	43886
17	Балқаш ауданы	20309	80	-	-	20389
18	Қаратал ауданы	47005	152	-	-	47156
19	Бүйен Ақсу ауданы	53479	101	-	-	53582
20	Бөрібаев ауданы	30458	232	-	-	30690
21	Алакөл ауданы	23723	49	-	-	23723
	Барлық ауылдық елді мекендер	506484	190972	57044	6284	763366
	Алматы қаласы	3006	30328	4794	1294	45385
	Барлық округ бойынша	509496	221300	61838	7578	808751
	Оның ішінде: татар, өзбек және басқа да ұлттар					18545

Қазақ байларын тәркілеу туралы Декрет 1928 жылдың 27 тамызында қабылданған еді. Декрет бойынша тәркілеу науқаны 20 қыркүйекте басталып, 1 қарашада аяқталуға тиіс болды. Бұл заң сол жылдың қыркүйек және қараша айларында зорлық-зомбылықпен жүзеге асырылды. Сонымен ірі байларға көшпелі аудандарда ірі қараға шаққанда 400 бастан жоғары малы бар, жартылай көшпелі аудандарда 300 бастан жоғары малы бар қожалықтар жатқызылды. Отырықшы аудандарда мұндай жеке 150 бастан жоғары қарай болды. Алайда ауқатты шаруалардың көпшілігінде мұндай көлемде мал басының болмауына байланысты, бірнеше туыстас қожалықтар бір шаруашылық ретінде күшпен біріктіріліп, тәркіленді. Қазақстан үкіметінің ресми дерегі бойынша, осы науқан барысында 696 шаруашылық тәркіленген. Шын мәнінде, кәмпескеленген шаруашылықтар сандары мыңнан асып кетті.

Тамыздың 30-да қабылданған Қазақстанның көшпелі, жартылай көшпелі және отырықшы аудандарын белгілеу туралы Қазақ АКСР ХКК-нің арнаулы қаулысымен көшпелі аудандарға Алматы округінен таза көшпелі аудан Балқаш деп анықталса, ал Қарғалы, Сөгеті, Алтын Емел, Қаратал, Қоңыр өлең, Қарқара, Шоқпар, Қордай, Бүйен Ақсу, Бөрібаев, Қастек, Алакөл аудандары жартылай

көшпелі деп есептелінеді. Енді осы аудандар бойынша ірі байлардың малдарын, дүние мүліктерін тәркілеу қалай жүзеге асырылғанына тоқталайық.

Алматы округі бойынша тәркілеу науқаны декрет қабылданған күннен бастап өз жұмысын бастаған. Аймақтық атқару комитетінің жанынан 1928 жылы 27 тамызда 5 адамнан тұратын округтік тәркілеу комиссиясы құрылады. Оның құрамына комиссия төрағасы Әбдрахманов, округтік жер басқармасының меңгерушісі Леонов, округтік «Қосшы» одағының төрағасы Айтхожин, округтік ОГПУ бөлімінен Шевченко, аудандық жер-орман қызметкерлері одағының төрағасы Тастанбеков енеді. Алматы округі аудандарына байларды анықтау үшін төмендегі адамдар бекітілді. Қастек ауданына Әбдрахманов, Жексембетов, Еңбекші Қазақ ауданына Теміров округтік ОГПУ-ден, Бүйен Ақсу ауданына Беков, Доспанов, Бөрібаев ауданына Рамазанов, Ержігітов, Балқаш ауданына Әміров, Тәжібаев, Іле ауданына Садырбаев, Зарипов, Қаратал ауданына Жанақов, Малай Сары ауданына Османов, Қордай ауданына Ғатауллин, Тастанбеков, Шоқпар ауданына Айтхожин, Октябрь ауданына Бүркітбаев, Қарқара ауданына Серғазин, Сейфуллин жіберіледі [2, 39,43-пп.]. Бұл кезде қазіргі Райымбек (Кеген, Нарынкол) және Ұйғыр аудандары Қарқара ауданына қараған болатын. Өкімет орындары шекаралық аудандарда тәркілеу жұмысын жүргізуде өте абай болды. Сол кезде Қытаймен шекаралық аудандарға Алматы округінен: Қарқара, Жаркент, Октябрь, Сарқанд, Андреевск, Алакөл, Бөрібаев, Бүйен Ақсу аудандары жатса, Семей округінен: Үржар, Мақаншы, Тарбағатай, Зайсан, Марқакөл, Шыңғыстау, Қызылтас, Катонқарағай аудандары қарады. Сондықтан да шекаралық аудандарда тәркілеу болмайды деген желеумен түсіндіру жұмыстарын жүргізу үшін Серғазин мен Сейфуллинді Қарқара ауданына жіберілді. ОГПУ мәліметтеріне қарағанда Алматы облысы бойынша 70 ірі бай шаруашылықтарды тәркілеу тізімі жасалынады. Бұл тізім қаралып бірден орталыққа жіберіледі. Бірінші топқа 60 шаруашылық, екінші топқа 10 шаруашылық жатқызылады. Бірінші топқа хан, сұлтан ұрпақтары, екінші топқа кеңес үкіметіне қарсылар енгізілді. Дегенмен өлкелік комиссия біраз өзгертулерден кейін бірінші топқа 57, екінші топқа 27 ірі бай шаруашылықтың тізімін бекітеді. Осы материалдар негізінде Қарқара ауданы бойынша бірінші топқа 15 шаруашылық кіргізіледі [3, 2-3 пп.]. 1928 жылғы 30 тамыздағы Халық комиссарлар кеңесінің қаулысы бойынша бай деп танылғандар Жетісу мен Сырдария аймақтарының ауқаттылары – Орал аймағына, Оралдың байлары – Жетісуға, Гурьевтікі – Петропавлға, Қарқаралыныкі – Қостанайға, Семейдікі – Сырдарияға, Павлодардікі – Ақтөбеге, Қызылорданыкі – Адай аймағына, Ақмоланыкі – Гурьевке, Ақтөбенікі – Қарқаралыға, Қостанайдікі – Семейге жер аударылатын болып бекітіледі [3, 27-п.].

Мұрағат қорларында сақталған ОГПУ қызметкерлерінің 1928 жылы 3 қыркүйекте жинаған аса құпия деген №910/л мәліметтерге назар аударсақ, сол кездегі Қарқара ауданы 49-шы шекаралық сызық аймағы саналып, осы аудандағы бірінші санатты байлардың тізімі берілген. Тізімде Құнпияев Әбдікерім Қарқара ауданының Құрман ауылының қазағы. Отбасылы, жанұясында он адам бар. Мал шаруашылығымен айналысады, жартылай отырықшы. Малынан 1850 бас ірі қарасы және 1000 бас ұсақ малы бар. Бес адамды жалдамалы ретінде ұстайды. Әбдікерім бұрынғы болыстың баласы. Шаруашылығын төрт бауырының атына жазған, іс жүзінде бәрі бірге тұрады. Ұзақов Дәулетхан Қарқара ауданының Есекартқан ауылының қазағы. Отбасылы, жанұясында бес адам бар. Малынан 235 бас ірі қара, 450 бас ұсақ малы бар. Екі жалдамалы адам ұстайды, сонымен қатар жүйелі түрде контрабандамен айналысады. Байпақов Мақай Қарқара ауданының Жабыр ауылының қазағы. Отбасылы, жанұясында тоғыз адам бар. Мал шаруашылығымен және жер өндеп жартылай отырықшы өмірде, жалдамалы үш адам ұстайды. Малынан 277 бас ірі қара, 1500 бас ұсақ малы бар. 10 десятина жерді өңдейді. Қазіргі кезде Талдықорған уездік комитетінде жұмыс атқарады. Бұрынғы болыстың баласы. Өтеулов Әбдірашбай Қарқара ауданының Құрман ауылының

қазағы. Мал шаруашылығымен және жартылай отырықшы өмірде. Үш жалдамалы адам ұстайды. Малынан 210 бас ірі қара, 500 бас ұсақ малы бар. Патша заманында болыс және би қызметін атқарған. Заңсыз саудамен және контрабандамен айналысады. Өскенбаев Құдайберді Қарқара ауданының Қарасаз ауылының қазағы. Отбасылы жанұясында жеті адам бар. Мал шаруашылығымен және жер өңдеумен қатар жартылай отықшы өмірде, екі жалдамалы адам ұстайды. Малынан 199 бас ірі қара, 503 бас ұсақ малы бар. Жыл сайын бірнеше десятин жерді өңдейді және шөп шабады. Өз ауылында беделді, ықпалды тұлға. Сұлтанқұлов Ибрагим Қарқара ауданының Сүмбе ауылының қазағы. Жартылай көшпелі шаруашылықпен айналысады. Малынан 327 бас ірі қарасы, 300 бас ұсақ малы бар. 1 жалдамалы адам ұстайды. 3 әйелі бар. Отбасында 7 адам. Кеңес үкіметіне қарсы үгіт жасайды. Қытайға көшіп бара жатқан жерінен қолға түсті. Көлтхив Сұраншы Қарқара ауданының Көкбел ауылының қазағы. Отбасында жеті адам бар. Жартылай көшпелі шаруашылықпен айналысады. Малынан 150 бас жылқысы, 30 бас ірі қарасы, 8 түйесі, 800 бас қойы (321 ірі малға айырбастаған) 3 десятина егіні, 2 жалдамалы жұмысшысы бар. Патша заманында үш жыл болыс болған, сауатты, өз ортасында ықпалды. Қанапияев Бегалы Қарқара ауданы Қолтық ауылының қазағы. Жартылай көшпелі шаруашылықпен айналысады. Малынан 350 бас жылқысы, 15 бас ірі қарасы, 300 қойы және 10 түйесі (425 бас ірі малға айырбастаған) бар. Отбасында 5 жан, егін екпейді, 2 жалдамалы адам ұстайды. Өз ауылында ықпалды тұлға, кеңестік билікке қарсы. Мүлкібаев Егемберді Қарқара ауданы Жабыр ауылының қазағы. Жартылай көшпелі шаруашылықпен айналысады. Малынан 150 бас жылқысы, 30 бас ірі қарасы, 2 түйесі және 800 бас қойы (315 бас ірі қараға айырбастаған) бар. Жер өңдеу құралынан 1 соқасы бар. Отбасында 7 жан. 4 жалдамалы адам ұстайды. Заңсыз ұсақ саудамен айналысады. Болыстың баласы, сауатты. 1926-1927 жылдары контрабандалық тауарлармен ұсталды. 1925 жылы заңсыз қару сақтағаны үшін іс қозғалған. Бектенов Жайшыбек Қарқара ауданы Құрайлы ауылының қазағы. Отбасында алты адам бар, екі жалдамалы адам ұстайды, сауатты, жартылай көшпелі шаруашылықпен айналысады. Малынан 280 бас жылқысы, 40 бас ірі қарасы, 1000 қойы, 8 түйесі (494 ірі қараға айырбастаған) бар. Патша заманында 6 жыл би болған, патшадан алған медальдары бар. Кеңес билігіне қарсы істерге қатысқан, өз ортасында беделді контрабандамен және үрлықпен айналысады. Батрактардың еңбек ақысын төлемегені үшін істі болған [4, 1-12 pp.].

Сонымен қатар осы аудандағы байлардың екінші санатына жатқызылған қосымша тізімде Бүбітаев Ижан Қарқара ауданы Қолтық ауылының қазағы. Отбасылы, жанұясында сегіз адам бар. Мал шаруашылығымен және жартылай отырықшы шаруашылықпен айналысады. Екі жалдамалы адам ұстайды. Малынан 140 бас ірі қара және 436 бас ұсақ малы бар. Патша заманында би болған. Заңсыз саудамен және контрабандамен айналысады. Кекелев Сұлтанәлі Қарқара ауданы, Есекартқан ауылының қазағы. Отбасылы, жанұясында тоғыз адам бар. Мал шаруашылығымен және жартылай отырықшы шаруашылықпен айналысады. Бес жалдамалы адам ұстайды. Шаруашылығында 170 бас ірі қара, 400 бас ұсақ малы бар. Батрактармен еңбек келісімін жасамаған. Атаман Дутовтың отрядында қызмет еткен. Өз ортасында ықпалды, сонымен қатар ақсақалдар алқасының мүшесі. Жылқыбаев Әлімжан Қарқара ауданы, Есекартқан ауылының қазағы. Мал шаруашылығымен және жер өңдеумен айналысып, жартылай отырықшы. Төрт жалдамалы адам ұстайды. Отбасылы, жанұясында төрт жан. Малынан 92 бас ірі қара, 350 бас ұсақ малы бар. 1918 жылы ақ гвардияшыл атаман Дутовтың қозғалысына қатысып, Қытайға бірге өткен, кейінен қайта туған жеріне келген. Үстінен іс қозғалып, екі жыл жазасын өтеген. Сұлтанқұлов Рахымбай Қарқара ауданы, Сүмбе ауылының қазағы. Отбасылы, жанұясында бес жан. Мал шаруашылығымен және жартылай отырықшы шаруашылықпен айналысады. Заңды түрде бір жалдамалы адам ұстайды. Малынан 76 бас ірі қара, 300 бас ұсақ малы бар. Патша заманында

6 жыл болыс болған, осы қызметте болғанда 2 рет медаль мен марапатталған. Ортасына ықпалды. Қалың мал алғаны үшін істі болған. Мыңжасаров Алпысбай Қарқара ауданы, Үкірші ауылының қазағы. Отбасылы, жанұясында тоғыз жан. Мал шаруашылығымен және жартылай отырықшы шаруашылықпен айналысады. Екі жалдамалы батрак ұстайды. Шаруашылығында 110 бас ірі қара, 600 бас ұсақ малы бар. Патша заманында старшин және би болған адам. Тәркілеу болады дегенді естіп, малдарын сатқан. Ұзақов Аман Қарқара ауданы, Есекартқан ауылының қазағы. Отбасылы, жанұясында жеті жан бар. Мал шаруашылығымен және жартылай отырықшы шаруашылықпен айналысады. Бір жалдамалы адам ұстайды. Шаруашылығында 174 бас ірі қара, 300 бас ұсақ малы бар. Патша заманында болыс болған. Ықпалды және беделді адам. Бабытаев Мұсатай Қарқара ауданы, Қолтық ауылының қазағы. Жасы сексенде, отбасында сегіз жан бар. Мал шаруашылығымен және жартылай отырықшы шаруашылықпен айналысады. Екі жалдамалы адам ұстайды. Шаруашылығында 107 бас ірі қара, 440 бас ұсақ малы бар. Патша заманында болыс болған және медаль алған. Кеңес билігіне қарсы адам. Заңсыз контрабандалық іспен айналысады. Сайлыбаев Бейсембай Қоңыр өлең ауданы, Сатай ауылының қазағы. Мал шаруашылығымен және жер өңдеумен айналысады. Жартылай көшпелі шаруашылық иесі. Екі жалдамалы адам ұстайды. Контрабандамен айналысады. Шаруашылығында 80 бас ірі қара, 700 бас ұсақ малы, 2 десятина егістік жері бар. Өз малдарын ауылдастарына таратып беруде. Кеңес билігіне қарсы. Бердіғұлов Низамахун Байтүгей ауылының қазағы. Отбасылы, жанұясында сегіз жан бар. Мал шаруашылығымен және диқаншылықпен айналысады. Бір жалдамалы адам ұстайды. Жартылай отырықшы өмірде. Бұрынғы болыс басқарушысы. Шаруашылығында 157 бас ірі қара, 300 бас ұсақ малы бар. Қосшы одағына қарсы болып, кеңес билігінің төменгі сатысындағыларға қарсы топты басқарған. Қытай жеріндегі байлармен байланысы бар. Бектемісов Бақия Байтүгей ауылының қазағы. Отбасылы, жанұясында төрт адам бар. Мал шаруашылығымен және жер өңдеумен шұғылданатын жартылай отырықшы. Екі жалдамалы батрак ұстайды. Шаруашылығында 65 бас ірі қара, 1000 бас ұсақ малы бар. Сонымен қатар контрабандамен айналысады. 1922 жылы жер реформасы кезінде мүлкі ішінара тәркіленген. Мал сатумен шұғылданады [5, 1-13 pp.]

1928 жылғы Жетісудан тәркілеуге ұшыраған ірі байлардың тізімі мұрағат қорында «Байлардың жеке ісі» деген атпен сақталған. Аталған тізім кейінен осы өлкеге тарайтын орыс тіліндегі «Жетісу ұшқыны» газетінің 23 қыркүйектегі №106 (398) саны мен қазақ тілінде жарық көретін «Тілші» газетінің 26 қыркүйектегі №56 (383) сандарында жарияланады. Тізімге назар аударсақ, **Қарқара ауданынан**: 1) Имамбаев Исабек, 2) Дәркембаев Абиыр, 3) Тыштыбаев Дайрман, 4) Манабаев Желібай, 5) Барымтаев Иса, 6) Құмаев Ақшал, 7) Түргенбаев Жазылбек, Байбатшаев Оразалы; **Қастек ауданынан**: 1) Тоқбергенев Әбділда, 2) Асылбеков Есдәулет, 3) Асықов Ахметжан, 4) Келгенбаев (Кельчимбаев болып жазылған- *Р.О.*) Абайылда, 5) Қашкенов Тойбай, 6) Қадырбаев Жылкыбай, 7) Айтқожанов Қасымбай, 8) Жаубасаров Әбділда, 9) Медеуов Беспай, 10) Тойжанов Нүрпейіс, 11) Серікбаев Ахмет, 12) Есенов Айдарбек, 13) Рыскелдинов Әбдіхалық, 14) Құдайбергенев Шолтабай; **Қордай ауданынан**: 1) Ақатаев Құлажан, 2) Хожанбердиев Мүсәпір; **Қаратал ауданынан**: 1) Бұламбаев Саяқ, 2) Қылшабаев Жетібай, 3) Қырбасов Қыраубай, 4) Дикамбаев Арыстанбек 5) Абылайханов Фаурзша Ешмұхаметұлы; **Бәрібаев ауданынан**: 1) Базарбаев Тасыбек, 2) Бақтияров Кеңесбай, 3) Төлеудинов Құндыбай, 4) Мерсаев Әбдікерім, 5) Ахметшалов Мұхамадия, 6) Сыйқымбаев Қасым, 7) Жердентапқанов Садық, 8) Шілікбаев Әбдірахман, 9) Шошақбаев Имашхан, 10) Мәметов Базарбай, 11) Бексұлтанов Заманбек; **Іле ауданынан**: 1) Қараев Әлімбай, 2) Дауталиев Өтеген, 3) Ордабаев Қайыпғали, 4) Халықов Сағит; **Бүйен Ақсу ауданынан**: 1) Маманов Қожахмет, 2) Маманов Махмұтбек, 3) Маманов Сейітахмет Сейітбатқалұлы, 4) Маманов Есенғұл, 5) Тұрысбеков

Айтмұхамбет, 6) Жүсіпов Опы, 7) Тұрысбеков Тәңірберген, 8) Былшықов Бекет, 9) Қылиев Сарыеке; **Алакөл ауданынан:** 1) Малаев Самет; **Октябрь ауданынан:** 1) Әлібеков Мамырбай, 2) Тақсыққожаев Жанғазы; **Еңбекші қазақ ауданынан:** 1) Исмаилов Токсамбай, 2) Жамбауов Қарасарт, 3) Құлмамбетов Жүніс, 4) Абаев Нүрке, 5) Шорымбаев Олжаймбет, 6) Дәулетбақов Ахмет, 7) Бейбітов Шәріп (Жоруп), 8) Жайнақов Дүйсебек, 9) Дәркенбаев Дәулетбақ, 9) Сергібаев Жүнісбай, 10) Бескемпіров Райс; **Балхаш ауданынан:** 1) Әшімов (Ойшимов) Әлімбек, 2) Исмаилов Тезекбай, 3) Исмаилов Дәркембай, 4) Шығыров Жаманқұл, 5) Тлеуқабылов Әбіл, 6) Бөрібаев Қожай; **Шоқпар ауданынан:** 1) Тлеужанов Атош, 2) Мәркенов Әлімбай, 3) Мәркенов Сапанбай, 4) Өмірбеков Мешітбай, 5) Есмамбетбаев Оразалы; **Алтынемел ауданынан (Малайсары):** 1) Шолбаев Ерасыл, 2) Даулбаев Есімбай, 3) Байтулатов Бекбатыр, 4) Самаев Балдыбай, 5) Бұғыбаев Рахматулла [6, 5-17 pp.].

Сонымен қатар мұрағат құжаттарындағы деректерге үнілсек, 1928 жылы 8 қыркүйекте Ораз Жандосов ОГПУ-дің жергілікті басшысы Шевченконың жинаған мәліметтеріне сүйене отырып, Қазақ өлкелік комитетіне жолдаған Жетісу облысынан тәркіленуге тиіс қосымша тізімде: Қанабек Шиырбаев Бөрібаев ауданында кезінде би болған. Патша заманында алған наградлары бар. 1918-1919 жылдары Алашорда отрядына белсене қатысқан. Қылиев Бейсетбай Бүйен Ақсу ауданындағы Бөрте руынан. Ықпалды ақсақал. Отыз жыл би болған. Опы қажы Жүсіпов өте белгілі және ықпалды атқамінер. Былшықов Бекіш бірнеше ондаған жылдар болыс болған. Кеңес үкіметіне қарсы. Бабаев Қожахмет Малайсары ауданынан Жетісуға белгілі атқамінер. Белдебай (фамилиясын білмеймін) бұрынғы Балғалы болысынан. Белгілі помещик Қожахан қайтыс болғаннан кейін, ол аудандағы ықпалды тұлғаға айналды. Ірі бай. Дәулетбақ Дәркенбаев Еңбекші қазақ ауданынан ірі бай жылқы шаруасы бар. Оның қисапсыз байлығын бүкіл округ біледі. Шалдабай Құдайбергенов Қастек ауданынан, бұрынғы би. Ұсақ жеке иелікті. Оның кандидаттығын кезінде Құрылтай жиналысына ұсынған. Дәуітқұл (фамилиясын білмеймін) Қастек ауданынан, ірі би, атқамінер. Оразғұл (фамилиясын білмеймін) Іле ауданынан, ірі бай. Жұмар Ыдырысов Іле ауданынан. Белгілі атқамінердің баласы. Өзі де кезінде болыс болған. Жүнісбай Сергібаев бұрынғы Түрген болыстығы Еңбекші қазақ ауданынан. Белгілі атқамінер. Хамза Саймасаев бұрынғы Талғар болыстығынан. Бай, атқамінер. Белгілі болыс Саймасай Үшкемпіровтың баласы, әкесін кезінде Тұрар Рысқұловтың әкесі өлтірген. Жылқыбай (фамилиясын білмеймін) бай, бұрынғы болыс. Бұрынғы Талғар болысы, Еңбекші қазақ ауданынан. Қорабай (фамилиясын білмеймін) өзім көрмедім, бірақ Шоқпар ауданындағы ірі бай. Бұрын би болған. Байтөре Марин бұрынғы Көкірек болысы, Шоқпар ауданынан. Кезінде болыс болған, бай адам. Асыр Саудабаев және Атабек Оразалин Шу болыстығы, Шоқпар ауданынан. Ірі бай, бұрын болыс болған. Атабек Оразалин белсенді атқамінер. Дәрекбай Кішкенебаев және Нұрланқұл Абылаев бұрынғы Жыланкөз болыстығы Шоқпар ауданынан. Екеуі де ірі байлар және бұрын болыс болған. Оспан (фамилиясын білмеймін) бұрынғы Қыбрай болыстығы Қордай ауданынан. Өте ірі бай. Шойбек Жомартов Қордай ауданынан бай, белсенді атқамінер. Сейдахмет Телтаев Қалығұты болысы Қордай ауданынан. Ірі атқамінер, бұрын болыстық қызмет атқарған. Алғатай (фамилиясын білмеймін) бұрынғы Шөміш болыстығы Қордай ауданынан. Бұрын болыстық қызмет атқарған. Өз ауданына емес округке белгілі тұлға. Құлажан Ақатаев Қордай болыстығы Қордай ауданынан. Токбаун Құтантөрин бұрынғы Сыйқым болыстығы Шоқпар ауданынан [2, 16-18 pp.].

Жетісу өңірінен тәркіленген байларға ОГПУ орындары арнайы іс ашып, олар туралы жан-жақты мәліметтер жинаған. Оны мұрағат қорларындағы құжаттар айғақтайды. Байбатшаев Оразалы туралы мәлімет жинаған ОГПУ қызметкерлері мынадай ақпарат береді: «Байбатшаев Оразалы бұрынғы Жетісу губерниясы,

Жаркент уезі, Ақтоғай болысы Торайғыр ауылының (қазіргі Қарқара ауданы) қазағы. 3 дес. егістік жері, 600 қойы, 100 жылқысы, 20 сиыры, 5 түйесі, (ірі қараға шаққанда 245) бар. Комиссияның хабары бойынша төлдерін есептегенде ірі қарасы 400 бас. Отбасында 7 адам бар. 3 жұмысшыны тұрақты ұстайды. Орыс билігі кезінде болыс болған. Бұрында, қазірде Торайғыр ауылына елеулі түрде ықпалын жүргізеді. Қылмыс заңының 68 және 118-баптары бойынша сотқа тартылған. 1926-27 жылдары ауылды кеңестендіруге қарсы топқа қатысқандығы үшін тұтқынға алынған. Контрабандылармен байланыс жасайды. Сол үшін Шелек заставасы тұтқынға алған. 1927 жылы салық төлеу нысандарын жасырған. Шабындықтарды қайта бөлу науқанына қарсы әрекет жасағандықтан, ол науқан аяқталғанша қамауда отырған. 1918 жылы салық төлеу нысандарын жасырғаны үшін 1275 сом айып төлеген» [7, 1-п.].

ОГПУ-дің 2-бөлім бастығы Ковальшкіннің Фаюрзша Ешмұхаметұлы Абылайханов туралы жинаған мәліметтерінде: «Абылайханов Фаюрзша Жетісу губерниясы, Талдықорған уезі, Ескелді болыстығына қарасты бірінші ауылында (қазіргі Қаратал ауданы) тұрады. 1888 жылы Омбы қаласында дүниеге келген. Омбы губернаторы аудармашысының баласы. 1916 жылға дейін би болған. Оның 100 қойы, 12 сиыры, 103 түйесі, (ірі қараға шаққанда 35) бар. Қолына қарап отырған ешкімі жоқ. Бір бауыры эмиграцияда және ортаншы бауыры Сейдахмет Мұхаметұлы бөлек тұрады, сұлтаннар тарайтын «Төре» тармағынан. Омбы мұғалімдер семинариясын бітірген.

Қазан төңкерісінен кейін Абылайханов Фаюрзша Қытайға қоныс аударып, Сүйдін аймағында тұрған. 1919 жылы ақ гвардияшылардың төңкерісі кезінде Фаюрзша Қытайдан оралады. Қапалдағы ағасы Меңделхан Абылайханов уақытша үкімет комиссары болып сайланғанда, Фаюрзша Абылайханов ақ гвардияшыларға елді мекендерден мал дайындау қызметін атқарады. Ақ гвардияшылар мен Алаш ордасылардың бөлімдері талқандалғаннан кейін, Фаюрзша ақтардың атаманы Анненковпен бірге қайта Қытайдың Сүйдін аймағына кетеді. 1920 жылы Абылайханов Фаюрзша Қорғас арқылы КСРО-ға қайта оралып, Жаркент қаласында милиция бастығы Қасымхан Шанышевпен таныстығы арқасында Қалжат шекаралық аймағына милиция қызметіне кіреді, бірақ өз фамилиясымен емес басқа Аблаев тегімен. Жиырма күннен кейін Аблаев Фаюрзша апиын контрабандасымен айналысып, қарумен қайта Қытайға қашып кетеді. 1927 жылдың наурызында Талдықорған уезіне басқа құжатпен қайта келген. 1927 жылдың шілде айында Абылайханов Фаюрзша бірнеше ауыл ақсақалдары Гаула Шакировпен, Салих және Сатвалинов Себеген және т.б. оның ішінде ағасы Мұхамедшин де бар, жайлауда кездесіп, Қытайда ереуілге шыққан жұмысшыларды қырып, Кеңес үкіметін жоюға кірісу керек дейді. Тындаушылар оған қарсылық білдірмеген. 30 қыркүйекте Бақбантаевтың айтуынша, Фаюрзшаның келуімен оның туыстарының жағдайы жақсарып, олардың шешілмеген істері шешіліп, билік орындарына жүгінуден бас тартқан. Ақпан айында Мұхамедшин Фаюрзша Абылайхановқа 15 бас ірі қара малын жинап берген» [8, 1-2 пп.].

ОГПУ-ің 2-бөлім бастығы Ковальшкіннің Абайылда Келгенбаев туралы алдын ала жинаған мәліметтерінде: «Абайылда Келгенбаев 60 жаста. Жетісу губерниясы Алматы уезі, Ұзын Қарғалы болысы 10 - ауылы Алмалы мекенінде тұрады. Оның 2000 шамасында қойы, 200 жылқысы, 100 ірі қарасы (сыыр және түйе), ірі қараға шаққанда 700 бас. Есептегісі 103, ірі және ұсақ мал 989 бас, ірі қараға шаққанда 301. Қалғандарын жасырған. Отбасында 8 жаны бар. Олардың екеуі әйел. Тұрақты төрт жалшы ұстайды. Айналасындағы кедейлерді қанайды. Жыл сайын Ферғанаға малдарын сату үшін топтап айдайды. Руы – Шағатай. Бұрынғы би, болыс бастығының баласы. Өзі тұқым қуалаған болыс болған. Қазіргі кезде қазақтар арасында өте беделді, әрі ықпалды. Қазақша сауатты. Кеңес үкіметіне, оның саясатына қарсы. Жыл сайын салық төлеуден малын жасырады. Ауылдық кеңеске

өз жақтастарын қоюға ұмтылып, ауылдық өкіметтің жарлықтарына бағынбай, қарсы жұмыстар жүргізеді. Кеңес үкіметіне қарсы үгіттер, бұлдіру әрекеттері туралы әртүрлі хабарлар таратады». Халық Комиссарлары Кеңесі жанындағы ОГПУ-дың Жетісу губерниясы бөлімі бастығының көмекшісі Никольскийдің 1928 жылғы 24 қазандағы Байларды кәмпескелеу жөніндегі Алматы округтік комиссиясы Задоржниковке жолдаған №03004/2 құпия қатынасында: «Қолда бар мәліметке қарағанда Қастек ауданының жер аударылуға тиісті Келгенбаев Абайылданың 100 бас қойын бұрынғы Қастек болысы №14 ауылдың имамы Сайдан Самылтыровқа жасырған. Тиісті шара қолдануды хабарлайды».

Сонымен қатар Қастек ауданындағы №14 ауылдағы ірі байлардың мал-мүлкін кәмпескелеуге келген комиссияның 1928 жылы 28 қыркүйекте толтырған №3 хаттамасының күн тәртібінде біріншіден, Абайылда Келгенбайұлының енші алған балаларын ажырату; екіншіден үй жабдығынан жасырған мүліктерін табу. Абайылда Келгенбайұлының енші алған, алмаған балаларын ажырату туралы ауылдың Қосшы одағы басшысы Пайзрах Ахметбайұлы: Абайылданың үш баласы үш үй. Үлкені Әбу 20 жылдан бері еншісі бөлек, ен таңбасы, жүріп тұруы басқа. Органшы баласы да көп жылдан бері бөлек отбасылы. Ен таңбасы да бөлек. Ең кіші баласы Жәбіл Абайылдамен еншісі бір. Шаруа салығын аз төлеу үшін 22 жылдан бері Жәбілді бөлек үй етіп салықты екі жерден төлеп келеді. Абайылда мен Жәбіл қандай қаражат жұмсаса да бір жерден шығарады. Жәбілдің малы деген 557 бас малды кәмпескелеп алу керек деген. Осы мақсатта мынадай қаулы қабылдаған: Абайылданың амалмен бөлшектеп отырған Жәбілдің атындағы мал Абайылданың малы екені анық. Сондықтан Жәбілдің атындағы мал кәмпескеленіп алынсын. Абайылданың амал қылып тыққан малдарын іздеп табу керек [9, 1-2 пп.].

ОГПУ-дің Шығыс бөлімінің бастығы Ковальшкіннің Есдәулет Асылбеков туралы жинаған мәліметтерінде: «Асылбеков Есдәулет Жетісу губерниясы, Алматы уезі, Ұзын Қарғалы болысы №5 ауылында, Жаманболат деген мекенде (қазіргі Қастек ауданы) тұрады. 46 жаста. Бердәлі селосында 2 дес. жерге бидай егеді. 4 бөлмелі жақсы үйі, қора жайы, жарты дес. жеміс бауы бар. 100 мүйізді ірі қара, 1000 бас ұсақ малдар (ірі қараға шаққанда 300 бас) ұстайды. Шаруашылығын өзіне және бірге тұратын екі баласына еншісін бөліп берген. Есеп бойынша Асылбековтың өзінде 37 ғана ірі қара, 250 ұсақ мал көрсетілген. Балаларымен қосып есептегенде 11 жан, оның екеуі әйел, бәрі бір үйде тұрады. Тұрақты екі жұмысшы ұстайды. Ферғана мен Алматы арасында мал сатумен айналысады. «Үш тоқал» деген рудан шыққан. Бұрынғы би, болыс басқарушысының баласы. Асылбековтың өзі 6 жыл би, 6 жыл болыс болған. Қазір ең беделді, ықпалды, атқамінер болып саналады. Патша билігі тарапынан медаль алып, шекпен киген. Кеңес үкіметіне қарсы үгіт жүргізіп, іріткі салу әрекеттерімен айналысады. Ауылдық кеңестің шешімін орындатпау жөніндегі топтарға қатынасқандығы белгілі болған. Салық төлеу нысандарын жыл сайын жасырады» [10, 1-п.].

Тұрысбеков Айтмұхамет Жетісу губерниясы, Талдықорған уезі, Бүйен Қоянды болыстығының бесінші ауылының қазағы. Жасы отыз бесте. Екі әйелінен он баласы бар. Оның 191 бас ірі қарасы, 925 бас ұсақ (ірі қараға шаққанда 374 бас) малы бар. Отбасында 19 жан, 1928 жылы 1800 сом салықтың ақшасын төлемеген. Кеңестік жүйеге қарсы. Тұрысбеков Айтмұхамед Орал округіне жер аударылғанда, өзімен бірге отбасы мүшелері Нұрбану Тұрысбекова, Жамбы Айтмұхамедова, Шолпан Айтмұхамедова, Дәулетбек Айтмұхамедов, Төлеген Айтмұхамедовтар да бірге барады [11, 1, 22-п.].

Бірінші топқа жатқызылған Маманов Есенғұл туралы ОГПУ-дің 2-бөлім бастығы Ковальшкіннің мәліметінде: «Есенғұл Маманов бұрынғы Жетісу губерниясына қарасты Талдықорған уезі, Бүйен Қоянды болыстығының бесінші ауылының қазағы. Жасы елуде (екінші деректе 48 деп көрсетілген – *Р.О.*). Бір десятина егістік жері, 515 бас ірі қарасы, 1500 бас (ірі қараға шаққанда 815 бас)

ұсақ малы, тізім бойынша 178 бас ірі қарасы, 976 бас (ірі қараға шаққанда 377 бас) ұсақ малы бар. Абдулла атты бірге тұратын баласында 23 бас ірі қара, 130 бас (ірі қараға шаққанда 49 бас) ұсақ мал, барлығы 426 бас мал тіркелген. 1928 жылы 2690 сом жеке салық салған, отбасында 17 жан, экономикалық тұрғыдан ауқатты, бұрынғы би, кезінде Алаш ордаға материалдық көмек көрсеткен, екі рет Қытайға қоныс аударған, кеңес билігіне қарсы [12, 1-п.]. 1928 жылдың 1 қазанында ОГПУ бөлімінің қызметкері Ивановтың тергеу хаттамасында: Есенғұл Маманов 48 жаста, үйленген, 2 әйелі бар, ірі саудагер, мал шаруашылығымен айналысатын әулеттен. Бүйен Ақсу ауданының 10 ауылының тұрғыны, мал шаруашылығымен айналысады. Оның иелігінде 800 қой, 120 жылқы, 30 сиыр, 19 түйе, қыстауында қарағайдан салынған төрт бөлмелі, темір шатырлы үйі бар, сонымен қатар моншасы және басқада қоралары бар. 5 жалдамалы жұмыскер ұстайды. 1 десятина жоңышқа, 4 десятина шабындық, мал жайылатын жері, 3 десятина қарағай мен терек егілген бау бақшасы бар. Бұрынғы тіркеуде онда 10 000-нан 15 000 дейін қой, 500 бас жылқысы, 200 бас ірі қарасы, 20 жалдамалы жұмыскері, екі ағаш үйі, қора-қопсысымен 10000 сомға бағаланған. Сонымен қатар Мамановтар әулеті 11 000 сомға мектеп салып, оның 4000 сомын Есенғұл өз қалтасынан шығарған. 11 гильдияға ие мануфактуралық сауда орындары бар және мал сатумен айналысады. Бір дүкені бар. Банкіде 20 000 сомға ашылған есеп шоты бар, сауатты, 3 жыл молдадан білім алған. 1916 жылы ел арасында саны жоқ соғыс салықтарына қарсы үгіт жүргізгені үшін істі болған. Сол үшін уез бастығы Лебедевке 2000 рубл, оның көмекшісі Маранинге 500 рубль ақша беріп істі жапқан. Кеңестік билік кезінде ұрлығы үшін екі рет айыпталған, бірақ ақталып шыққан. Іс Тұрысбек Мамановпен арадағы келіспеушіліктен туған. Есенғұлдың әкесі Маман өлкеге белгілі бай болып, Меккеге қажылыққа барып, төрт әйел алған. Бірінші әйелінен Тұрысбек, Бейісбек, Сейітбатқал. Екінші әйелінен Алғабек, үшінші әйелінен Күртібек пен Құрманбек. Төртінші әйелінен мен Есенғұл тараймын. Тұрысбек пен Сейітбек үлкен ұлдар қалған үш әйелден туғандарға қысым көрсетіп отырды. Мен үйдің кенжесі болғандықтан әкемнің қолында тұрдым. Әкем менің қолымда қайтыс болды. Әкесінің мал мүлкі Есенғұлдың қолында қалған. Әкесі қайтыс болғанда Есенғұлдың жасы 20-да еді, Есенғұлға әкесінен 30 000 рубль ақша және қисапсыз мал қалған. Есенғұл да төңкеріске дейін мал сатумен айналысып, дәулетті тұрды. 1907 жылы Меккеге қажылыққа барып, оған 3000 рубль ақша жұмсаған. Қажылықтан келгеннен кейін де өз қаржысына мектептер, мешіттер ашып онда кедей балаларды оқытқан. Есенғұлдың қаржысына Ермектасов Мейірман, Сүлеев Біләл және т.б. оқыды.

1918 жылы большевиктерден қорқып, Қытайға қашады. Онда бір екі ай тұрып қайта туған жеріне келіп, 15 күннен кейін бар малымен қайта Қытайға кетеді (алғашында Қытайға малсыз барған). Қытайда 1922 жылға дейін тұрды. Содан кейін туған жеріне қайта келіп, Бүйен Ақсу ауданының оныншы ауылында тұрып, мал шаруашылығымен айналысады. Төңкерістен кейін қоғамдық жұмыстар атқармаған. «1916 жылы майданға қара жұмысқа қазақтарды алу кезінде қазақтар қашуға ниет білдіргенде біз Мамановтар ақылдаса келіп, қашқанмен де патша билігі бізді жазалайды. Сондықтан да өз ауылдастарымызды майданға қара жұмысқа баруға көндірдік», – деп айтады. Есенғұл Мамановтың дүние мүлкін тәркілеу барысы мынадай болды: «Ірі қара 389, 3 күмістелген ертоқым, 1 күмістелген белдік, 1 таза күміс кесек, 2 бау-бақша, 2 киіз үй, 2 ағаштан салынған үй, топырақтан салынған 1 үй, бір тарихи шекпен алғандығы қатталған. Есенғұлдың отбасы мүшелері: Мафтұх Маманов 34 жаста, Абдулла Есенғұлов 24 жаста, Күлжан Есенғұлова 23 жаста, Ыбырайым Есенғұлов 22 жаста, Салиха Есенғұлова 19 жаста, Есжан Есенғұлов 10 жаста, Қалила Есенғұлова 12 жаста, Шолпан Есенғұлова 8 жаста, Тоқтамыс Есенғұлов 3 жаста, Жожан Есенғұлов, Сәуле Есенғұлова 4 жаста, Смағұл Есенғұлов 22 жаста, Мәкүш әйелінің сіңілісі 14 жаста» [12, 2-3, 54 pp.].

Ыбырайым Мамановтың Бүкілодақтық Орталық атқару комитетінің төралқасына жазған шағымында: «Мен Алматыдағы педагогикалық институтты бітіріп, Лепсі қаласында мұғалім болып жұмыс атқардым. Менің Смағұл атты бауырым Ташкенттегі Орта Азия университетінің медицина факультетінің 3 курсында оқиды. Абдулла атты баласы үйлі баранды 1924 жылдан бері бөлек отбасылы, шаруашылығы өз алдына» [12, 60 п.].

Алматы округіне қарасты Қарқара ауданы, Қолтық ауылының тұрғыны Ұлыш Тұңғатарованың Қазақстан Орталық Атқару комитетіне жазған шағымында: «Жетісу округінен тәркіленетін байлардың тізімі «Тілші» және «Еңбекші қазақ» газеттеріне жарияланғанда менің балам Құнпияев Әбдікерім тізімде жоқ болатын. Қарқара ауданына қарасты ауылдар бұрынғы Түзкөл болыстығына қараған ауылдар. Ауылда құрылған комиссия байлар деп мына адамдарды тізімдеді. Олар: Сұлтанқұлов Ыбырайымбай, Кекілов Сұлтанәлі, Ұзақов Дәулетхан және менің балам Әбдікерім Құнпияев. Алғашқы үшеуі менің балама қарағанда әлдеқайда дәулетті, соның бірі Сұлтанқұловтың тек жылқысының өзі 270 бас. Ал менің баламның барлық ірі қарасы 97 бас. Аудандық комиссия қосымша тізімді бекітуге жібергенде, билмеймін Округтік Атқару комитетіне ме немесе Қазақ Орталық Атқару комитетіне ме тізімде менің балам болмаған. Бірақ аудандық комиссия баламды Алматы қаласына жібереді. Балам онда Округтік атқару комитетіне арызданған, ондағылар баламның тәркілеуге жатпайтынын айтқан соң балам ауылға қайтады. Жол жөнекей қаладан 9 верст жерде округтік комиссияның жауапты адамдары Серғазин мен Сейфуллин жолығады. Бірақ баламның қолында босатылғаны туралы жазбаша анықтама болмағандықтан, олар оны қалаға қайта алып кеткен. Одан әрі баламды Орал округіне жер аударып жіберген. Жоғарыда баламмен бірге көрсетілген үш адам үйлерінде қалды. Кейіннен анықталғанындай жарияланған тізім ішінде болған Манабаев Жасыбай ауырып жатқандықтан (грыжамен) аудандық комиссия менің баламның аты жөнін кіргізген. Қазіргі кезде балам 32 жаста. Бұрын патша заманында балам жас болғандықтан ешқандай қызмет атқарған жоқ. Мал шаруашылығымен айналысады, барлық малын ірі қараға шаққанда 97 бас малы бар. Менің естуім бойынша оның әкесі Құнпия Тұңғатаров 1918 жылы орыс - казактарға 25 жылқы берген деген мәлімет. Бұл мәлімет дұрыс емес. Азамат соғысы кезінде, біздің ауылдың үстінен ешқашан ақ әскері өткен жоқ. Аталған жылы шекарадан өтіп келген қытай қалмақтары күйеуімнің жылқыларын барымталап кеткен. Осы барымталап кеткен малды ақ әскеріне беріпті деген жалған мәлімет берілген. Әкесі Құнпия 1919 жылы қайтыс болған. Осындай жаламен менің балам жер аударылып кете барды. Баламның туған жеріне оралуына көмектессеніздер. Тәркіленген мал туралы мен не балам шағым жазбаймыз. Қазір балам Әбдікерім Орал округі Жымпиты ауданының 19 ауылында», – деп жазады. Өкінішке орай аталған арыз қарауға жатпайды деп жабық қалған [13, 23-25 пп.]. Әбдікерімнің бұдан кейінгі тағдыры былайша өрбіген. Жер аударылған Орал жақтан қашып, Қытайға өтіп, сонда қайтыс болады.

Сонымен қатар осы Қарқара ауданы, Сарытоғай ауылының қазағы Абиыров Батталғазының Орталық Атқару комитетінің төрағасына жазған арызында: «Менің әкем Дәркембаев Абиыр Қарқара ауданының комиссиясының шешімімен бай деп саналып, отбасымен Орал округіне жер аударылдық. Әкемді бай деп есептегенде менің және анам Бұлдыбала Дәркембаеваның малдарын әкеме есептеп жіберді. Біз бөлек отбасылы болсақта дүние мүлкімізді әкеме жазды. Менің анам Бұлдыбала Дәркембаеваның малы 124 қой-ешкі, 28 жылқы, 12 ірі қара, 4 түйе бар еді. Мен 1921 жылдан бастап әкемнен бөлек тұрам, еншімді алғам. Соған қарамастан аудандық комиссия малдарымды әкеме есептеп жіберген. Мен 1928 жылдың 6 желтоқсанында Қазақ Орталық Атқару комитетіне және прокуратураға аталған мәселе бойынша арыз жазғанмын, әлі күнге дейін олардан жауап жоқ. Менің мекен жайым Орал округі Жымпиты ауданы 19 - ауыл. 1929 жыл 2 шілде. Батталғазы

Абиыров» - деп жазған. Жоғарғы билік тарапынан бұл арызға да жауап берілмеген [13, 7-8 пп.].

Алматы округі Қарқара ауданы, Торайғыр ауылының азаматы Оразалы Байбатшаұлының бас прокурор мен кедей-шаруа бюросына жазған наразылық арызында: «1928 жылы 26 қарашада Қазақстан Орталық Атқару комитеті мен Халық Комиссарлар кеңесінің кәмпеске туралы қаулысына наразылар 1-ші қаңтар 1929 жылға дейін арыздарын тапсырсын делінген. Шығарған қаулының мерзімі өткенмен, Орал округіне қаңтардың ішінде келгенімді ескеріп жоғарғы ауданнан Қазақстан Орталық Атқару комитетінің 5 қыркүйек 1928 жылғы газет жүзінде жарияланған кәмпеске туралы қаулысының екінші санатымен шынжыр балақ болған деп, енші-жайы бөлек баламды қосып, 193 қара мал есептеп, малымды кәмпескелеп жер аударды. Аудандық комиссияның қарарын, Алматы округтік атқару комитетінің нығайтып, жоғарғы комиссиялардың кәмпеске заңының 5-ші статьясын толық іс-хатсыз, түсініксіз бұзғанына төмендегі наразылығымды білдіремін.

1. Мен кәмпеске заңының екінші бөлімі 5-ші бабына тура келмеймін. Себебі менің әкем Байбатша әкемнің әкесі Бәке, Бәкенің әкесі Күзен тағы арғы аталарымнан тартып болыс-шынжыр балақ болған емес. Олардың бәрі қара жұмыскер, бәрі мал шаруашылығымен айналысты. Нағыз үзілмес байлық дәуірінде болып та кеткен емес. Енді менің 11-5 бабына ілінуім былайша: менімен бір тума ағам Нұрбай Байбатшаұлы 1912 жылдары Некалай заманының сайлауымен 1916 жылға дейін төрт жыл болыс болған. Нұрбайдың болыстық дәуіріндегі ісі мынау: 1916 жылғы рабочий бересін дегенде оған қарсы тұрып, елге басшы болып бермеу есебін таппаған соң арғы қытай патшасына 800 үй түгелімен үркіп бардық. Сол 16-шы жылы патшалық тарапынан қытай патшасына нота барып, барған елдің малын талап, өздерін қайтадан айдасын деген нотасымен 1917 жылға қарсы барлық малымызды талап, өзімізді қайта шекарадан өткізіп жіберді. Онан қазан төңкерісі шыға бастағанда кәдімгі Жетісу атты казак меньшевикке кез болып, олар большевикке соғыс аша бастап біздің елде қытай кранымен жүріп, 1918 жылы біздің елде болып, сендерді қырамыз, себебі 1916 жылы патшаға қарсы тұрып қытайға кіргенсің деп талай азаматтарды атып, елді шауып, сонымен қатар Нұрбайды елге волосный басшы болдың деп атып өлтірді. Олардан қысым көрген соң Нұрбайдың Смақ деген баласы большевик қызыл әскеріне кіріп, соған жазылып сол дұшпандар мен 1919 жылға дейін соғыста болып, 1920 жылы бұхара соғысына барып, онан босанып елге келді. Мінеки біздің кәсібіміз. Енді бізді қандай дұшпан деп табады? Біз патша үкіметінен, қытай үкіметінен, атты-казактардан қорлық көріп, қазан төңкерісінің арқасында жауыздардан құтылып, шаруашылық дүбірімен жеткенде желкемізден қиюы өте зәбір емес пе? Менің осыларыма комиссия назар аудармай 4 жыл болыс болған ағам үшін шала көшпелі деуге 300 қараға малым толмайтын болған соң жорта істеп отыр.

2. Мен кәмпеске заңының 2-5 баптарына жорта ілігуім кәмпеске комиссиясы Сейфуллин мен Серғазыұлы екеуі кәмпеске заңының 1-ші бабына ілікпейтін болған соң, 2-ші бабының 5-ші тармағымен алып отыр. Қазақстанда нығайтылып газет жүзінде жарияланған тізбеде мен жоқпын. Тізбенің ішінен Жасыбай деген байдың малы нормаға толып, малын кәмпескелеп, өзінің нормасын бере тұрып, оны қалдырып, оның орнына мені іліктірді. Жасыбайдың малын қайтып берді. Бұған қарағанда комиссиялар баймен шығысуы анық. Себебі газетке жариялап, малын алып, бай қалып, орнына мені жіберді. Бұл пара алғандықты сипаттайды. Бұл қылмыс заңының 40-шы және 114-ші баптарына қайшы. Енді өзім және балам турасында: ақылы заңның 6-шы бабы мен негізгі заңның 64-65 баптары бұзылып отыр. Баламның енші жайы бөлек екендігін, менің балам болыс болған Нұрбайдың Смақ атты баласының қызыл әскерлік қызметке жазылғанын ескеріп барлық ісімді округтен алып тексеріп, Жасыбай жөніндегі адамға біздің аудан тізбесін қаратып, кәмпеске комиссиясы қылмыс заңының 109, 114 баптарымен жауапқа тартылса

екен, сөйтіп мені өз еліме қайтарсаңыздар екен, кеткен малымды қайтармаса да ризамын. Жекен жайым Орал округі, Өрнек. Бөрілі базары 12-ші ауыл. 1929 жыл 16 қаңтар [7, 16-19 pp.]. Оразәлі Байбатшаевтің Қазақстан Орталық Атқару комитетіне, аймақтық прокурорға, Алматы округтік кәмпеске комиссиясына, ал баласы Нұрлықожа жоғарғыдағы орындарға бес рет шағымданған. Арыздары қанағаттандырылмаған.

Әкімшілік жолмен жер аударылған Алматы округі Қастек ауданы 14 ауыл азаматы Абайылда (күжаттарда Абайділдә деп жазылған – *P.O.*) Келгенбайұлының Қазақстан Орталық атқару комитетіне жазған арызында: «Менің жасым 80-де, малымды кәмпескелеп, өзімді жер аударуын заңсыз деп есептеймін. Себебі, малым кәмпескелеу жөніндегі заңда көрсетілген мөлшерге толмайды. Мені кәмпескелеуге келген комиссия заңды белден басты. 1919 жылдан еншісі бөлек балам Жәбілдің, сондай-ақ, сол жақта қалған төрт баламның да қолдарындағы малдарын маған теліп, қосып жазып, кәмпеске нормасына толтырды. Сөйтіп, мені заңсыз Орал округіне жер аударды. Біздің ата-бабаларымыз ешқашан бай болмаған. Біздер еңбек адамымыз. Өз еңбектерімізбен мал бағып, күн көреміз. Бізді жер аудару жөніндегі жергілікті өкіметтің заңсыз әрекеттерін айтқандарды, бізді қорғағандарды қорқытты. Үндерін шығармауға зорлықпен көндірді. Біздің еңбекпен тапқан, жинаған малымыз үшін әйелдеріміз бен балаларымыз, туыстарымыз не үшін күйеді? Олардың не күнәсі бар? Балаларымыздың кеңес үкіметіне тигізген зияны жоқ. Олар кеңес мектебінде оқып, тәрбиеленді, бірқатары комсомолға кірді. Біз үшін олар неге азап-ақырет көруге тиісті? Сондықтан арызыма назар салып, бізді жер аударудан босатуды, заңсыз кәмпескеленген малдарымызды қайтаруға мүмкіндік жасауыңызды сұраймын. Қорытындысын Оралократком арқылы хабарлауыңызды өтінемін» [14, 6-7 pp.], – деп жазды. Ал, Абайылданың баласы Жәбіл Абайылдаұлының арызында: «Жетісу ократком қаулысымен 1928 жылы Орал округіне жер аударылдым. Жасым 33-те. Отбасымда өзімнен басқа 6 жан бар. Әкемнен 1919 жылдан бастап енші алғанмын. Қолымдағы малмен кәмпескелеуге жатпаймын. Бұл тек Абайылда мен оның балаларын түгелімен жер аудару мақсатымен істелген жұмыс. Әкемнің бай болғанына мен күйге тиістімін бе? Өз бетімше өмір сүріп, өз еңбегіммен мал жидым. Ешкімнің еңбегін қанағаным жоқ. Сондықтан мені кәмпескелеуден босатып, заңсыз алған малымды қайтаруды өтінемін» [14, 16-17 pp.], – деп жазады.

Бүкілодақтық Орталық атқару комитетіне және ҚазКСР Халық комиссарлар кеңесіне Алматы округі Қастек ауданы №5 ауыл азаматы Жүніс Асылбековтен шағым: «Менің әкем Есдәулет Асылбекұлын кәмпескелеу кезінде шаруашылығы бір деп мүлкімді оған қосып жіберді. Төлдерімен қоса есептегенде әкемнің 21 жылқысы, 5 сиыры, 3 түйесі, 325 қой-ешкісін, менің 41 жылқымды, 4 сиырымды, 2 түйемді, 225 бас қой-ешкімді кәмпескеледі. Атамның екі әйелі болған. Екінші әйелі баласыз болғандықтан мені жастайымнан бауырына салып асыраған. Атам Асылбек 1908 жылы Меккеге жүрер алдында екі әйеліне бар мал мүлікті бөліп берген. Мені бала етіп, бауырына салғаннан кейін сол кісінің есімімен Асылбекұлы болып жазылдым. Бұл жағдайды, менің жеке шаруашылығымның бөлек екендігін, атамның бала етіп асырағанын жергілікті халық та, өкімет те біледі. Солай болса да, әкем Есдәулеттің малының санын көбейтуді көздеп, менің шаруашылығымды, атамнан қалған мүлкімді әкеме теліп отыр. Сондықтан мені Орал округіне жер аудару жөніндегі тоқтамды өзгертуді, мүлкімді қайтаруды сұраймын» – деп жазады. Ал, Әбдірақым Асылбекұлының өтінішінде: «Менің әкем Есдәулет Асылбекұлы 1916 жылы болыс болған еді. Соның турасында 1928 жылғы 27 тамыздағы кәмпескелеу тоқтамы бойынша 570 қойы, 35 жылқысы, 9 сиыры, 5 түйесі, екі киіз үйі және 3 бөлмелі там үйі кәмпескеленіп еді. Солардың ішіне менің 20 қойым, бір атым, бір бұзаулы сиырым, 6 қанат киіз үйім кіріп кетіп отыр. 1917 жылы әкем екінші қатын алып, мені өз шешеммен 60 қой, 10 қара беріп, бөлек шығарды. Бұл малдарды оқу жолына сарп қылып, сонан бар қалғаны 20 қой, екі ірі қара. 1922

жылы Алматы қаласындағы 6 айлық мұғалімдер курсына оқып, 1922 жылға дейін Алматы уезі (Ұзын Қарғалы) №5 ауылда мұғалім болдым. 1922 жылы Алматыдағы Қазақ институтына кіріп, биыл 1928 жылы 28 мамырда бітіріп шығып, Жаркент қаласындағы қазақ коммуна мектебіне мұғалім болдым. Бір үйде 4 жанбыз. Шешем 55-те, қарындасым 12 жаста, балам 6 жаста. Аудандық комиссияларға арыз берсем, бөліну акты сұрайды. Алғашқы бөлінгенде акты жасауды білмедік, сол бөлінген күйде кете бердік. Сол үшін сізден әкемнің есебіне кіргізбеуіңізді өтінемін», – делінген [15, 23-25 pp.].

Сонымен қатар Орал округіне жер аударылған Есдәулеттің әйелі Қалипанын Округтік кәмпескелеу комиссиясына жазған шағымында: «Мен бұрыннан үй-жай, бала-шағаммен Есдәулет Асылбекұлынан бөлекпін және екі қатынының бірімін. Оның менен басқа қатыны, бала шағасы бар. Мен екі қатынының бірі болсам, өзім бөлек тұрсам қалайша жер аударады? Бала-шағаммен қалдыруыңызды өтінемін. Әркім өз басын күйттеп, маған ешкім қарайтын емес» [15, 23-25 pp.], – деп жазған хатына билік тарапынан жауап болмаған.

Алматы округі Қастек ауданынан Орал округіне жер аударылып келген Әбілда Жаубасарұлы, Жылқыбай Қадырбайұлы, Есдәулет Асылбекұлы, Әбілда Токбергеновтың Қазақстан Орталық Атқару комитетінің төрағасы Елтай Ернарұлына жазған шағымдарында: «Біз өткен жылдың бірінші желтоқсанында Орал округіне келіп, жергілікті өкіметтеріне бөлініп, Орал қаласының маңындағы қазақ ауылдарының ішінде қыстап отырмыз. Біз жоғарыдағы айтылған адамдар барлығымыз 34 жан. Оның көпшілігі ауру, әсіресе балалар мен шал - кемпірлер. Жол үстінде бала-шағадан екі-үш адам шығындап та кетті. Себебі, күн өте суық, бұрын мұндай ауа, тұрмыс, басқа жерге үйренбеген ел күні-түні үйден шықпай ауру үстіне ауру жамап жатыр. Сол үшін сізден төмендікпен өтініп сұранамыз, жазықты болған өз бастарымызды қайда айдасаңыздар да біз разымыз. Жазықсыз қатын-балаға рақым қылуыңызды тілейміз. Егер де бала шағаның халі осы қалпында тұрса, баладан түк қалатын емес. Екінші тілек бала шағаны елімізге қайтармасаңыздар да, өзіміздің үйренген жеріміздің ауасына сәйкес Сырдария округі сияқты жерлерге жіберуіңізді сұраймыз. Біздің мекен жайымыз Орал округі Зауральный ауатком №16 ауыл» [15, 35-п.]. Хатта көретілген жағдайға қарап отырып, жер аударылған байлардың отбасыларының ауыр жағдайына билік тарапы селт етіп шара қолданбағаны құжаттарда тайға таңба басқандай көрсетулі.

1929 жылы 25 ақпанда Алматы округі Бүйен Ақсу ауданына қарасты он бірінші ауылының тұрғыны Метхат Тәңірбергеновтың Бүкілодақтық Орталық Атқару комитетіне жазған шағымында: «Менің әкем Тәңірберген Тұрысбеков 1928 жылы 28 тамызда шыққан декрет бойынша ірі бай деп танылды. Әкемді кәмпескелеу кезінде еншім бөлек менің дүние мүлкімді де әкеме қосып есептеді. Мен 1921 жылдан бері әкемнен бөлек тұратынымды аудандық тәркілек комиссиясының басшысы Беков қаперіне де алмады. Осы жылдан бері салықты уақтылы әкемнен бөлек төлеймін. Әкем үш әйел алған. Менің шешем өзіммен бірге тұрады. Әкем кіші әйелімен бірге бөлек тұрады. Мал мүлкі үшін бөлек салық төлейтінін комиссия ескермеді. Сондықтан да аудандық комиссияның басшысы Беков жолдастан менің арызыма назар аударып, мені туған жерім Алматы округіне қайтаруын сұраймын. Отбасымда: анам 52 жаста, інім 8 жаста, қарындасым 12 жаста, қарындасым 10 жаста, өзім 17 жастамын. Мүмкіндік болса менің жазған арызымды аяқсыз қалдырмасаңыздар», - деп жазады [11, 30-п.].

Дәл сондай шағымды Орталық Атқару комитетіне Айтмұхамед Тұрысбековтың әйелі Нұрбану Тұрысбекова да жазады. «Менің күйеуім Айтмұхаметті Алматы округінің ОГПУ-і алып кетті. Мен өзім төрт кішкентай балаларым мен Орал қаласына жер аударды, тәркілеуден қалған он алты бас малды Алматыдан Оралға дейінгі жол шығынына жұмсадым. Менің бір балам 7 жаста, қызым 13 жаста, қызым 10 жаста, кіші ұлым 4 жаста оларды менен тамақтандырамын. Қазір ақшам жоқ, жағдайым қиын, балаларым жұмыс жасына жетпеген. Күйеуімді бүгінгі күнге

дейін қамаудан әлі босатпады. Сіздерден өтініп сұраймын күйеуім Айтмұхаметті қамаудан босатсаңыздар. Күйеуім әлі ОГПУ-дың Алматыдағы абақтысында. Қазіргі кезде мен аштан өлудің алдында тұрмын. Менің мекен жайым Орал қаласы, Куренная көшесі 7 үй», - деп көрсетеді [11, 32-33 pp.].

Жетісу округі Еңбекші қазақ ауданынан жер аударылған Жүнісбай Сырғабайұлының Қазақ ССР Прокуратураға жазған арызында: «Мен Қазақстан Орталық Атқару комитетінің 27 тамыз 1928 жылғы декреті бойынша отбасымдағы 6 жанмен Жетісу округінен Орал округіне жер аударылдым. Отбасыммен бұл жер аударуға риза емеспін. Оның себебі: патша үкіметі кезінде Алматы уезі Түрген болысында 6 жыл старшын болып істегенімде езілген халықтың мүддесін қорғап, солардың жоғын жоқтадым. Сол үшін біраз уақыт тұтқынға алындым. Бұл жағдай 1916 жылғы 5 тамызға дейін ұласып, Верный абақтысына қамалдым. Бірақ туыстарымның көмегі арқасында сот үкімінен бұрын босанып шықтым. Сонан кейін уақытша үкіметпен 1918 жылы Кеңес өкіметін қолдағаным үшін орыс-казак әскерінің қуғынына түстім. Бір інімді казак-орыстар атып өлтірді, екіншісі солардың ұрып-соғуынан мүгедек болды. Мен ауыр жарақат алдым. Өз ауылымнан жасырынып қашып кеттім. Бірақ бар мүлкім солардың талауына түсті. Мен еш уақытта бай болған емеспін, әкем де байлардың қойшысы болған. Мал есебім де кәмпескеленуге толмайды. Малымның есебін кәмпескеге толтыру үшін осыдан 12 жыл бұрын менен енші алған балам Әлидің және үш туысқанымның малдарын қосып менің атыма жазды. Сонда бар болғаны 42 бас ірі қара мен 150 қой. Кеңес өкіметіне ешқандай, ешқашан қарсылығым болған емес. Сол үшін мені отбасыммен бұрынғы мекенімде қалдыруды өтінемін, ал еңбекшілер пайдасына кеткен малдарымнан бас тартамын. 12 желтоқсан, 1928 жыл» – деп жазады [16. 19-п.]. Ал әйелі Халиманың Қазақ ССР Халық комиссары кеңесінің төрағасына жазған арызында: «Мен, Жетісу округі Еңбекші қазақ ауданы №1 ауыл тұрғыны едім. Менің ерім Жүнісбай Сырғабайұлын декрет бойынша кәмпескеледі. Менің күйеуім Жүнісбай осы күні Алматы қаласында тұтқындалып, қамау үйінде отыр. Ал мені 5 жастағы Сұлтанқұл және 8 айлық Қадырбек деген екі баламмен Орал қаласына жер аударды. Сонан қазір Қызылорда қаласына өзер жетіп отырмын. Мұнан әрі жүруге ешқандай мүмкіндігім жоқ. Жанқалтамда бар қалғаны 80 тиын ғана ақша. Өзім еңбекке жарамаймын. Мен дүние мүлкімнің кәмпескеленуіне қайғырғалы отырған жоқпын. Ол аз да болса Қазақстан республикасының нығаю қорына түседі. Бірақ менің және екі баламның осыншалықты қатыгездікке ұшырып, Кеңес өкіметіне қандай зиянкестік жасап, алыс жерге жер аударылып отырғанына түсінбеймін. Туған жерімде өмір сүру құқымды маған неге бермейді? Бес жастағы ұлым мен сегіз айлық емшектегі балам кәмпескеге ұшыраған әкесі үшін неге кінәлі болады? Кеңес үкіметі әлемге бала мен ананы қорғаушымыз деп жар салады. Сонда бұл мәселе балаларым мен маған қатысы болмағаны ма? Сондықтан сізден ерімді абақтыдан тездетіп босатуды және балаларыммен осы Қызылорда да тұруға рұқсат етуді сұраймын. Мұнан басқаның керегі жоқ. Егер де ерімді қамаудан босатпайтындай жағдай болса, онда осы Қызылорда қаласында балаларым мен өзімді қалдыруды өтінемін. Қызылорда қаласы, Шумилов көшесі 20-шы үйде уақытша тұрушы Халима Сырғабай келіні», [16. 25-п.] – деп жазады. Өкінішке орай хат иесінің бұдан кейінгі тағдыры туралы мәліметтер мұрағат қорларында сақталмаған.

Кенестік билік қазақ байларының қоғамдағы өзіндік рөлін есепке де алған жоқ. Мысалы, Бүйен Ақсу болыстығындағы Маман байдың балалары Есенғұл, Тұрысбектердің жиған-терген байлығын ұлт мәдениетіне, мектеп-медресе ашу ісіне арнағаны тарихтан белгілі. Атап айтар болсақ, 1913 жылы «Қазақ» газетінде басылған Есенғұл қажы Мамановтың қазақ романына бөйге жариялағаны туралы хабары қазақ оқығандарының арасында сілкініс тудырды. 1928 жылы Есенғұл қажының баласы Ыбырайым да әкесімен бірге қудалауға түседі. Есенғұл аса ірі бай ретінде тәркілеуге ілініп, Пенза губерниясына, ал үй іші Оралға жер аударылады. Бұл жерде де ОГПУ қудалауын қоймай, Есенғұлдың баласы Ыбырайымды

Красноярск өлкесінің Ачинск қаласынан ары тайганың бір бұрышына бес жылға жер аударды. Осындай азаптан аман оралған, Ыбырайым Маманов тіл білімі саласынан кандидаттық қорғап, ұзақ жыл ҚазҰУ филология факультетінде еңбек етті.

Жоғарыдағы арыз-шағымдарға қарай отырып, ірі қазақ байларын тәркілеудің саяси астарына тоқталсақ, В.И. Лениннің таптар туралы ілімі Қазақстанға зорлықпен жоғарыдан енгізілгенін анық көреміз. Ресейдегі жүргізілген таптар күресі қазақ жеріне ойланбастан көшірілді. Ол кездегі Ресейдің алпауыт капиталистері мен қазақтың ірі байларының арасындағы айырмашылықтар жер мен көктей екендігі тіпті ескерілмеді. Қанаушы таптар туралы зерттеу жүргізген профессор Кушнер: «Мен қазақ ауылында «тап күресі мен әлеуметтік таптарды іздеп едім, бірақ оларды таппадым», өйткені «ауылда капиталистік қатынастар жоқ, яғни таптық жіктелуі жоқ» [17, с. 42], - деуі бұл мәселенің жасанды, саясаттан туған ұғым екендігін көрсетеді. 1928 жылы байларды тәркілеу науқанымен басталған жаппай шекаралық аудандарда Қытай жеріне көшу үрдісі 1933 жылдарға дейін жалғасты.

1930 жылы 25 наурызда ОГПУ басшысы Волленберг пен шекара өскерінің бастығы Ивановскийдің Қазақ Өлкелік комитетінің басшысы Голощекинге жолдаған өте құпия №25777 мәліметтерінде: «1928 жылы Қытайға шекаралық аудандардан 510 шаруашылық, 19 927 бас малды өздерімен бірге айдап кетсе, 1929 жылы 123 бай шаруашылықтар, 11 607 бас мал, орташалар 128 шаруашылық, 474 бас мал, кедейлер 165 шаруашылық, 632 бас мал, барлығы 416 шаруашылық, 19708 бас мал айдап кетті», – деп көрсетеді [18, 74-п.].

1929-1930 жылдары Алматы округінен Қытайға көшкендер жөнінде ОГПУ мәліметтерінде:

Көшкен уақыты	Көшкендердің шаруашылығы	Көшкендер				Ұсталғандар			
		Бай-лар	Орта-лар	Кедей-лер	Барлығы	Бай-лар	Орта-лар	Кедей-лер	Бар-лығы
1929 жыл	Шаруашылық адамдар	5	8	14	27	8	9	2	17
	мал басы	22	36	51	109	-	-	-	-
		1035	251	54	1340				
1930 жыл қаңтар-сәуір	Шаруашылық мал басы	78	170	153	401	24	3	7	37
					6536				3215

Сонымен қатар ОГПУ орындарының 1930 жылдың 1 желтоқсандағы арнайы мәліметтерінде Алматы округінің шекаралық аймақтарынан байлар мен контрреволюцияшылар, кеңес үкіметіне қарсы топтар туралы мынадай ақпарат береді: Малай-Сары ауданынан 85 бай-кулак, 5 молда, 4 орташа, барлығы 94 адам ұсталған; Бүйен Ақсу ауданынан 316 бай-кулак, 3 молда, 5 орташа, барлығы 324 адам; Еңбекші қазақ ауданынан 270 бай-кулак, 7 молда, 5 орташа, 3 кедей, барлығы 285 адам; Бөрібаев ауданынан 143 бай-кулак, 3 молда, 4 орташа, барлығы 150 адам; Сарқанд ауданынан 271 бай-кулак, 19 орташа, барлығы 290 адам; Андреев ауданынан 79 бай-кулак, 6 орташа, барлығы 85 адам; Октябрь ауданынан 61 бай-кулак, 4 орташа, барлығы 65 адам; Қарқара ауданынан 142 бай-кулак, 2 орташа, барлығы 144 адам; Алакөл ауданынан 49 бай-кулак, 4 орташа, барлығы 53 адам ұсталынды. Ұсталынған бай-кулақтар 1416 адам (95,3%), молдалар 18 адам (1,2%), орташалар 53 (3,5%), кедейлер 3. Шелек пен Жаркент аудандарынан мәлімет болмаған. Мысалы, Қарқара ауданынан ұсталған 144 адамның 50-і бандылық әрекеттермен, 13 шаруашылық ру ақсақалдары мен байлардың ұрпақтары ұсталған [18, 95,341-пп.].

1932 жылы Алматы облысынан көршілес республикалар мен Қытай жеріне көшкен шаруашылықтар жөніндегі ОГПУ-дің жинаған мәліметтерінде былайша көрсетілген: [19, 172-п.].

№	Аудандар	Көшкен шаруашылықтар				барлығы	
		Қырғыз	Қытай	Облыс ішінде	Басқа облыстарға	шаруашылық	Жан саны
1	Ақсу	-	800	2192	-	2992	-
2	Кеген	404	5460	-	-	5864	26369
3	Аягөз	-	600	400	100	1100	-
4	Шүбартау	-	-	2622	-	2622	-
5	Балқаш	290	-	2721	-	3011	12044
6	Еңбекші казак	266	-	1494	-	2760	-
7	Қордай	2000	-	-	-	2000	-
8	Қастек	548	-	1719	-	2267	10147
9	Калинин	-	-	2195	-	2195	-
10	Шелек	200	1770	1400	-	3370	-
11	Іле	434	-	1731	163	2328	10029
12	Қаратал	-	-	730	-	730	-
13	Жаркент	150	2900	2900	120	3170	-
14	Шу	3020	-	-	540	3560	-
Барлығы		7312	11530	20 104	923	37 970	58 589

1933 жылы Қытай мен көршілес мемлекеттерге ауа көшкендердің қатарында кеңестік билікке қызмет етіп жүрген белсенді партия мүшелері де болды. Осы жылғы мәлімет бойынша Алматы облысына қарасты 12 ауданынан 120 коммунистік партияға мүше мен үміткерлер өзге елдерге көшіп кетсе, тек қана 47 адам Кеген ауданынан Қытайға көшіп кетті. 24 қарашада Есекартқан ауылынан партия ұйымының басшысы Өмірәлиев, колхоз төрағасы, партияға үміткер Қотырбеков, колхоз хатшысы, комсомол мүшесі Дақсанов, партияға үміткер, бригадир Қалиды ауылдық кеңес хатшысы Өмірәлиевтың ұйымдастыруымен 24 шаруашылық Қытайға көшкен [20, 57 п.].

Қорыта айтқанда, 1928 жылы тәркілеу науқанымен басталған аласапыран 1933 жылдарға дейін жалғасып, шекаралық аймақта қоныстанған халықтың жаппай Батыс Қытай жеріне қоныс аударуға мәжбүр еткенін мұрағат құжаттары айғақтай түседі. Осы жылдар аралығында Қытай жеріне кеткен және қудалауға түскен байлардың тағдыры туралы әлі де жабық қорлардағы материалдарда қандай құнды деректер жатқандығы зерттеушілерге беймәлім екендігі анық.

ОРАЗОВ Р.Е.

научный сотрудник Института истории и этнологии им. Ч. Валиханова

СЕМИРЕЧЬЕ: ХОД И ПОСЛЕДСТВИЯ КОНФИСКАЦИИ У КАЗАХСКИХ БАЕВ

Аннотация

В данной статье отражены архивные документы о конфискации имущества баев в Жетысуйском крае в 1928 году. Автор раскрывает ранее не опубликованные материалы о подвергавшихся конфискации баях в Жетысуйском крае, затем насильно сосланных в Уральские край. Об их трагической судьбе свидетельствуют многочисленные прошения и жалобы данных людей к верховной власти. Также представлен ряд архивных документов о том, что наряду с кампанией по конфискации имущества началась массовая откочевка приграничных жителей в Западный Китай.

Ключевые слова: Семиречье, Западный Китай, ОГПУ, конфискация, бай, волостной, судья.

ORAZOV R.E.

Institute of History and Ethnology named after Ch.Ch. Valikhanov,
Research Fellow

ZHETYSU: COURSE AND CONSEQUENCES OF THE KAZAKH BAIS' PROPERTY CONFISCATION

Symmary

In this paper the author reflected the archival documents about confiscation of the bays' property in Zhetysu region in 1928. The author reveals previously unpublished material on the bays subjected to confiscation of property, and then forcibly exiled to Ural region. The numerous petitions and complaints of these people addressed to supreme authority give evidence of it. In addition the author presented a number of archival documents witnessing about the fact that the mass migration of the border area inhabitants to the West China started along with the campaign on property confiscation.

Keywords: Zhetysu, West China, confiscation, bays, judge, volostnoy.

Пайдаланган деректер

- 1 Население районов в Алма-Атинском округе // Джетысуйская искра. – 1928. – 8 января. – №4 (296).
- 2 ҚР ПМ. 141-к., 1-т., 2065-іс.
- 3 АО ММ. 591-к., 1-т., 17-іс.
- 4 ҚР ПМ. 141-к., 17-т., 316-іс.
- 5 ҚР ПМ. 141-к., 17-т., 306-іс.
- 6 ҚР ОММ. 5-к., 21-т., 31а-іс.
- 7 ҚР ОММ. 135-к., 1-т., 129-іс.
- 8 ҚР ОММ. 135-к., 1-т., 36-іс.
- 9 АО ММ. 591-к., 1-т., 82-іс.
- 10 ҚР ОММ. 135-к., 1-т., 111-іс.
- 11 ҚР ОММ. 135-к., 1-т., 804-іс.
- 12 ҚР ОММ. 135-к., 1-т., 564-іс.
- 13 ҚР ОММ. 5 с-к., 10-т., 42-іс.
- 14 ҚР ОММ. 135-к., 1-т., 456-іс.
- 15 ҚР ОММ. 135-к., 1-т., 111-іс.
- 16 ҚР ОММ. 135-к., 1-т., 738-іс.
- 17 Зверьяков И.А. От кочевания – К социализму. Краевое издательство ОГИЗА в Казахстане. - Алма-Ата-Москва, 1932.
- 18 ҚР ПМ. 141-к., 17-т., 445-іс.
- 19 ҚР ПМ. 719-к., 4-т., 82-іс.
- 20 ҚР ПМ. 141-к., 18-т., 151-іс.

Pajdalangan derekter

- 1 Naselenie rajonov v Alma-Atinskom okruge. // Dzhetyysujskaja iskra. – 1928. – 8 janvarja. – №4 (296).
- 2 KR PM. 141-k., 1-t., 2065-is.
- 3 AO MM. 591-k., 1-t., 17-is.
- 4 KR PM. 141-k., 17-t., 316-is.
- 5 KR PM. 141-k., 17-t., 306-is.
- 6 KR OMM. 5-k., 21-t., 31a-is.
- 7 KR OMM. 135-k., 1-t., 129-is.
- 8 KR OMM. 135-k., 1-t., 36-is.
- 9 AO MM. 591-k., 1-t., 82-is.
- 10 KR OMM. 135-k., 1-t., 111-is.
- 11 KR OMM. 135-k., 1-t., 804-is.
- 12 KR OMM. 135-k., 1-t., 564-is.

- 13 KR OMM. 5 c-k., 10-t., 42-is.
14 KR OMM. 135-k., 1-t., 456-is.
15 KR OMM. 135-k., 1-t., 111-is.
16 KR OMM. 135-k., 1-t., 738-is.
17 Zverjakov I.A. Ot kochevanija – K socializmu. Kraevoe izdatelstvo OGIZA v Kazahstane. - Alma-Ata-Moskva, 1932.
18 KR PM. 141-k., 17-t., 445-is.
19 KR PM. 719-k., 4-t., 82-is.
20 KR PM. 141-k., 18-t., 151-is.

УДК94 (574) “1931/1933”

ARDAK YESDAULETOVA

Professor of Department of International Relations,
L.N. Gumilyov Eurasian National University

AITMUKHANBET YESDAULETOV

Associate Professor of Political Science and Journalism Department,
L.N. Gumilyov Eurasian National University

**«FAMINE IN KAZAKHSTAN IN THE 1930 S:
HISTORIANS' VIEWS EIGHTY YEARS LATER»**

Annotation

This article studies the Kazakh famine of the 1930s through the lens of the Stalin government's economic policy. Existent scholarship views it more as a genocide that affected the Kazakh people considerably more than any economic catastrophe. Despite the opinion that the Kazakh famine does not correspond to genocide, this article shares the latest research that shows that even the history of the U.N. Convention on the Prevention and Punishment of the Crime of Genocide (1948) had a political background. The article investigates the economic principles that demanded starvation of Kazakh people because the authors feel that Stalin deliberately implemented a policy that was incorrect: in its theoretical approach and it did not take into account the national and traditional economic relations. When one looks at the Russian economic landscape of the time, one needs to consider facts, such as, the existent nomadic and semi-nomadic economy, visualize the Kazakh Steppes as the area that produced a small quantity of grain, the forced and rapid sedentarization which was managed rapidly without the previous preparation, and the killing and dekulakization of more skilled, effective and rich peasants who might help their poorest relatives to overcome the crisis and survive.

Key words: famine, genocide, Stalin, sedentarization, Kazakhstan.

Introduction

This article discusses the most difficult and most secret period in Kazakhstan's history and in the whole of Soviet history. Today people can understand the deepness and significance of the decisions and the transformation to which those decisions led at that time and, it can be argued, one of the blackest in the whole of Soviet history. Despite the passing of 80 years since the great famine and migration in Kazakhstan, historians and political figures continue to research the reasons behind and the consequences of those events, sacrificed millions of innocent people in order to reach well-being of them and strengthening of leadership.

The authors review the two opposing points of view to the study of the famine in Kazakhstan. Many researchers in the West do not consider this policy as one of genocide.